

نگاهی به پژوهش‌های انجام شده در زمینه برنامه‌ها و کتب درسی
آموزش زبان دانشگاهها
«با رویکردی به پایان‌نامه‌های تحصیلی»

محمدامین ناصح

دانشگاه بیرجند

amin-nasseh@yahoo.com

چکیده

انجام طرح‌های پژوهشی و مطالعات اصیل بدون آگاهی از پیشینه تحقیقات صورت گرفته، تقریباً غیرممکن است. دسترسی به نتایج این مطالعات، زمینه را برای استفاده صحیح از این منابع فراهم می‌آورد و سطح پژوهش‌های علمی را ارتقا می‌بخشد. پایان‌نامه‌های تحصیلی به عنوان شاخص تحقیقات دانشگاهی - با تمام اهمیتی که در پیشبرد تحقیقات نظری و کاربردی دارند - به دلیل عدم وجود نظام اطلاعات علمی جامع و متمرکز در کشور، عموماً ناشناخته می‌مانند. مجموعه موضوعی حاضر بر آن است تا به معرفی پایان‌نامه‌های مرتبط با نقد برنامه‌ها و کتب درسی آموزش زبان (عمومی و تخصصی) دانشگاهها پرداخته و در پایان نیز تحلیلی از یافته‌های خود ارائه نماید.

واژه‌های کلیدی

کتاب درسی دانشگاهی، برنامه درسی، آموزش زبان، پایان‌نامه

مقدمه

کتاب درسی به طور اعم و کتاب درسی دانشگاهی به نحو اخص باید دارای ویژگی‌هایی باشد که آن را از کتاب به معنای ابزار کسب اطلاعات عمومی متمایز سازد. ویژگی‌های کتاب دانشگاهی از یکسو با توجه به هدفها و اصولی که در آموزش عالی توسط برنامه‌ریزان ارشد آموزشی تدوین می‌گردد و از سوی دیگر سابقه تحصیلی و آمادگی‌های ذهنی دانشجو تعیین می‌شوند.

در ایران چاپ و انتشار کتاب درسی دانشگاهی به صورت رسمی با تأسیس دارالفنون در سال ۱۲۳۰ شمسی آغاز شد و سپس با بنای دانشگاه تهران در سال ۱۳۱۳ شمسی و شروع فعالیت‌های سازمان چاپ و نشر آن در سال ۱۳۱۹ شمسی، نشر کتابهای درسی دانشگاهی در کشور رونق گرفت. شاید بتوان ادعا کرد که در طول پنجاه سال گذشته، به زمینه‌های زبان‌شناختی و آموزش زبانهای اروپایی بخصوص انگلیسی بر دیگر زبانان به علل مختلف اقتصادی و اجتماعی و بویژه سیاسی، بیش از هر رشته دیگری از علوم انسانی توجه شده است.^۱ عموم دانشگاهها و انبوهی از مؤسسات دولتی و خصوصی در سرتاسر دنیا، چه در زمینه نظری چه در وادی عملی، پژوهشهای گسترده‌ای انجام داده‌اند و راهکارهای گوناگون تعبیه کرده‌اند. در این راستا بویژه از سه دهه گذشته تا حال، محققان متعددی مانند چاستین (۱۹۷۱)، تاکر (۱۹۷۵)، کاندلین و برین (۱۹۷۹)، داوود و سلسی مورسیا (۱۹۷۱)، ویلیامز (۱۹۸۳)، هاچینس و واترز (۱۹۸۷)، شلدان (۱۹۸۸)، اسکیرسو (۱۹۹۱)، ار (۱۹۹۶)، لیتل جان (۱۹۹۶) و ... روشها و الگوهای متفاوتی جهت ارزیابی متون انگلیسی مخصوص آموزش به خارجیان طرح‌ریزی و پیشنهاد نموده‌اند.

اساساً هر کتاب آموزش زبان دانشگاهی شامل چند درس، تعدادی متن درسی و مجموعه‌ای از تمرینهای مختلف با اهداف متفاوت می‌باشد که قاعدتاً می‌بایست بخشهای تلفظ، دستور، واژگان و مهارتهای چهارگانه (گوش دادن، صحبت کردن، خواندن و نوشتن) را به قدر کافی مورد توجه قرار دهد. کامل بودن لغات و ترکیبات لازم با معانی مختلف در بافت و موقعیت داده شده؛ مناسب بودن سطح مطالب از نظر قابلیت درک؛ متنوع، طبیعی و به‌روز بودن محتوا؛ وجود سازوکار لازم برای تقویت فنون خواندن و درک مطلب؛ تأکید بر شیوه‌ها و نظریه‌های آموزشی روز؛ هدایت فراگیران به

اتخاذ استراتژیهای خودیادگیری؛ وجود تمرینات خودآزمایی و مرور مطالب قبلی در فواصل مشخص برحسب مورد؛ تلفیق مطلوب فعالیتهای مربوط به مهارتهای چهارگانه؛ بیان صریح اهداف کل دوره و وجود دستورالعملها و توضیحات کامل برای هر درس؛ تناسب حجم مطالب کتاب با ساعات تدریس و در کل پوشش نظام‌مند برنامه درسی را می‌توان از اهم الگوهای پیشنهادی جهت ارزیابی کتب درسی آموزش زبان برای خارجیان برشمرد. آنچه مسلم است اینکه پیاده‌سازی و عملیاتی کردن این تناسب در قالب یک مجموعه منسجم کار ساده‌ای نیست؛ چرا که هدف کتاب درسی، صرفاً ارائه اطلاعات نمی‌باشد بلکه آموزش روشهای یادگیری نیز در تدوین آن مد نظر است و لذا می‌بایست حاصل این تلاش از حیث محتوا، به منظور ایجاد تغییرات لازم مورد ارزیابی مستمر و دقیق قرار گیرد.

در ایران بررسی شیوه‌های تدوین و نیز ارزیابی کتب درسی دانشگاهی هنوز بسیار نویاست و به چند کتاب و مقاله محدود می‌شود. با وجود این، بخش شایانی از مطالعات این حوزه، در قالب پایان‌نامه‌های تحصیلی به انجام رسیده که به دلیل ضعف نظام اطلاع‌رسانی دانشگاهی، غالباً ناشناخته مانده‌اند. بدیهی است عدم معرفی این منابع می‌تواند پیشبرد تحقیقات تخصصی در این عرصه را با رکود مواجه کند.

مجموعه موضوعی حاضر که حاصل بررسی عناوین بیش از ۳۰۰۰ رساله دانشگاهی^۱ از ۲۱ مرکز آموزش عالی دولتی و آزاد کشور^۲ در رشته‌های ذی‌ربط^۳ می‌باشد به معرفی ۲۲ پایان‌نامه تحصیلی در زمینه نقد و ارزشیابی برنامه‌ها و کتب آموزش زبان دانشگاهها (عمومی و تخصصی) می‌پردازد. این رساله‌ها که مربوط به فاصله زمانی ۱۹۷۵ - ۲۰۰۲ میلادی می‌باشد، با توجه به سنخیت رشته‌های تحصیلی مورد بررسی در بخشهای تحلیل برنامه آموزشی رشته‌های زبان انگلیسی و بررسی کتب زبان رشته‌های فنی، علوم محض، علوم انسانی، بازرگانی، پزشکی و کلیات، به این شرح ارائه می‌شوند:^۵

معرفی پایان‌نامه‌ها

1. Keyvanfar, Arshya. «The Undergraduate English Translation Major in Iran: A Program Evaluation». Supervised by: Dr. P. Birjandi, Ph.D. in TEFL, Islamic Azad University: Science and Research Branch, 1999.

2. Yaryari, Poonak. «A Comparative Study of Language Proficiency between Students of Literature and Students of Translation in Azad University». Supervised by: Dr. M. Rashtchi, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 2001.
3. Faghih, Esmail. «A Sample Textbook of English Language for the Mechanical Engineering Students». Supervised by: Dr.P. Atai, M.A. in TEFL, Tehran University, 1975.
4. Yazdjerdi, Katia. «A Summative Evaluation of Two ESP Courses in Engineering at the Islamic Azad University: Shiraz Branch». Supervised by: Dr.Gh. Tajalli, M.A. in TEFL, Islamic Azad University of Shiraz, 2000.
5. Jathi Bonab, Vida. «English for Science Students Focussing on Materials Design with Reference to Architecture». Supervised by: Dr. B. Azabdaftari, M.A. in TEFL, Islamic Azad University of Tabriz, 2000.
6. Ghasemzadeh Aghdam, Abbas. «An Analysis of Problem and Suggested Solution Involving the Text ESP for the Students of Agriculture». Supervised by: Dr. S.M. Ziahosseini, M.A. in TEFL. Tehran University, 1985.
7. Feiz Mahdavi, Mohammad. «Evaluation the ESP Textbook for the Students» of Science. Supervised by: Dr. P. Birjandi, M.A. in TEFL. Tehran University, 1986.
8. Hajipour Sarduae, Simin. «A Survey of Attitude of Humanities and Science Students towards EFL Course in Universities». Supervised by: Dr. P. Maftoon, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 1998.
9. Nejati, Reza. «The Role of Rhetorical Elements in Reading Oriented ESP Textbook for the Students of History in Iran». Supervised by: Dr. M. Varzegar. M.A. in TEFL, Tehran University, 1993.
10. Moheb, Nargess. «ESP Course Design for the Students of Banking System». Supervised by: Dr. A. Mirhassani, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 1997.
11. Sepehri, Nasser. «Business English for Business Students». Supervised by: Dr. H. Sarhangian, M.A. in TEFL, Islamic Azad University of Tabriz, 1997.
12. Tavassoli Farahi, Mina. «On the Measuring the Impact of English Instruction on Medical Students Language Proficiency in Shahid Beheshti University of Medical Sciences». Supervised by: Dr. P. Birjandi, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 1992.
13. Vahid Masoudi, Mahshid. «The Impact of Post-reading Activities on the Degree of Comprehension of ESP Materials for the Students of Physical Education». Supervised by: Dr. P. Birjandi, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 1999.

14. Zia'i, Shirin. «Innovative ESP-Oriented Material for the Students of Midwifery». Supervised by: Dr. P. Birjandi, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 1995.
15. Ghal'eh June, Natasha. «Language, Gender and Politics: A Study of EFL Reading Text Material for Women». Supervised by: Dr. F. Ghahramani Ghajar, M.A. in TEFL, Azzahra University, 2002.
16. Khoshragham, Davood. «A Comparative Study of Attitude and Proficiency of Civilian and Military Students toward EFL Course». Supervised by: Dr. A. Mirhassani, M.A. in TEFL, Islamic Azad University: Tehran Central Branch, 2001.
17. Ora'i Kahani, Javad. «The Impact of Shifting Pre-University Book on University Achievement». Supervised by: Dr. M. Yazdani-Moghaddam, M.A. in TEFL, Islamic Azad University of Garmsar, 2001.
18. Miremadi, S. Ali, «A Textbook on Teaching Correct Pronunciation to the Students of Teachers Training Colleges». Supervised by: Dr. P. Ata'i, M.A. in TEFL, Tehran University, 1975.

۱۹. معزی، تابنده، «نگرش دانشجویان به برنامه‌ی دروس انگلیسی عمومی کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی»، دانشگاه شیراز، ۱۳۵۵.

۲۰. امین، آوازه، «اهداف آموزش انگلیسی عمومی دانشگاهی در چهارچوب طبقه‌بندی بلوم»، به راهنمایی دکتر عبدالمهدی ریاضی، کارشناسی ارشد زبان‌شناسی همگانی، دانشگاه شیراز ۱۳۸۳.

۲۱. خیبری، ستاره، «مطالعه و تحلیل متنی و بررسی کتابهای آموزش زبان فارسی (آزفا)»، به راهنمایی دکتر لطف‌آباد... یارمحمدی، کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی، دانشگاه شیراز، ۱۳۷۷.

۲۲. استاذزاده، زهرا، «ارزیابی کتب آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان»، به راهنمایی دکتر جلیل بانان صادقیان، کارشناسی ارشد آموزش زبان فارسی، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۷۸.

تحلیل و بررسی

با نگرشی کلی به عناوین پایان‌نامه‌های داخلی انجام شده در زمینه «نقد برنامه‌ها و کتب درسی آموزش زبان دانشگاهها» می‌توان چنین گفت که با وجود محدودیت پژوهشهای این حوزه تا پیش از دهه ۷۰ شمسی، شواهد گویای آن است که این روند مطالعاتی در خلال دهه گذشته از نظر کمی و کیفی رو به بهبود داشته است. در فاصله زمانی

۱۳۵۴-۱۳۷۳، مجموعاً ۵ رساله در این زمینه در گروه‌های آموزشی ذی‌ربط ارائه شده؛ حال آنکه بر اساس آمار موجود، این رقم در سالهای ۱۳۷۳-۱۳۸۲ به ۱۶ رساله رسیده است (هرچند که نرخ رشد آن کند بوده است). نتایج تحلیل آماری - موضوعی اطلاعات مندرج، نشان می‌دهد که نقد و یا نمونه‌سازی کتب درسی دانشگاهی، بیش از تحلیل برنامه‌های آموزشی رشته‌های تحصیلی مد نظر پژوهندگان بوده است و در حوزه بررسی کتابهای درسی آموزشی زبان انگلیسی نیز پوشش یکنواختی در رشته‌های فنی، علوم محض، علوم انسانی و هنر مشاهده نمی‌شود. مطالعات مذکور به ترتیب بسامد وقوع در رشته آموزش زبان انگلیسی، آموزش زبان فارسی و روان‌شناسی تربیتی به انجام رسیده‌اند. لازم به توضیح است که بر اساس آمار موجود، رشته‌های مزبور در حوزه تحلیل و ارزیابی کتب درسی آموزش زبان مدارس، سهم بیشتری را دارا هستند و حتی علاوه بر رشته‌های فوق، در رشته‌های زبان‌شناسی همگانی، زبان و ادبیات فارسی، برنامه‌ریزی درسی و برنامه‌ریزی آموزشی نیز رساله‌های متعددی با تأکید بر کتابهای درسی آموزش و پرورش به رشته تحریر در آمده‌اند.

از ۲۰ دانشگاه دولتی و آزاد مورد نظر، دانشگاه تهران بیشترین میزان گرایش به تحلیل کتب درسی دانشگاهی را به خود اختصاص داده و سپس دانشگاههای آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تبریز و شیراز در درجه‌های بعدی قرار می‌گیرند. از میان اساتید دانشگاههای مورد نظر نیز به ترتیب آقایان دکتر پرویز بیرجندی، دکتر علی‌اکبر میرحسینی و خانم دکتر پروین عطایی نسبت به راهنمایی رساله‌های این حوزه ابراز علاقه بیشتری نشان داده‌اند. نکته قابل توجهی که از بررسی بیش از ۳۰۰۰ رساله تحصیلی در رشته‌های ذی‌ربط در دانشگاههای مذکور جلب توجه می‌کند این است که در کل، تمایل به نقد و یا نمونه‌سازی کتب درسی دانشگاهی در مقایسه با دیگر حوزه‌های مطالعاتی، از جایگاه چندانی برخوردار نیست؛ که جا دارد با درک این موضوع، مطالعات آتی با جهت‌گیری بیشتری به سمت نقد برنامه‌ها و کتب درسی آموزش زبان دانشگاهها سوق داده شود.

تجربه تدریس دروس زبان عمومی در دانشگاهها حاکی از این واقعیت است که علی‌رغم زبان مادری که در فرایند یادگیری آن - بویژه در دو مهارت ادراک از طریق شنیدن و تولید از طریق بیان - نیازی به معلم و برنامه نیست و هر کودک همزمان با

رشد مغزی و توانمندی‌های فیزیولوژیک خود آن را خواه‌ناخواه می‌آموزد، آموزش و یادگیری زبان دوم، مستلزم هماهنگیها و برنامه‌ریزیهای بسیار دقیق است؛ آن هم در عصر حاضر که یادگیری زبانهای خارجی به عنوان یک ضرورت اجتماعی از اهمیت مضاعفی برخوردار می‌باشد. شاید به همین دلیل از دهه ۱۹۷۰ میلادی در ایران، رشته‌های آموزش زبانهای خارجی به‌عنوان شاخه‌ای از زبان‌شناسی کاربردی با هدف بومی کردن مباحث نظری زبان‌آموزی و کشف راهکارهایی برای فائق آمدن بر مشکلات آموزش و یادگیری زبانهای خارجی در مقطع کارشناسی ارشد ایجاد گردید و تاکنون بیش از ۳۰۰۰ نفر در دوره‌های تحصیلات تکمیلی این رشته‌ها از دانشگاه‌های دولتی و آزاد کشور فارغ‌التحصیل شده‌اند.

ارزیابی میزان بهره‌وری آموزش زبان انگلیسی عمومی در دانشگاهها، لزوماً با کیفیت ارائه این درس در مدارس کشور ارتباط تنگاتنگی دارد؛ چرا که بخش عمده‌ای از مفاهیم اصلی زبان دوم به جهت انعطاف‌پذیری استعداد ذهنی در فراگیری زبان و نیز رشد مهارت‌های شناختی، در سنین دوره راهنمایی تحصیلی و متوسطه پایه‌گذاری می‌شود. لذا بدیهی است هرگونه برنامه‌ریزی در جهت ارتقای کیفی آموزش زبان در دانشگاهها، ماهواً با اصلاح شیوه‌های آموزشی و مواد درسی مدارس کشور عجین می‌باشد.

از سویی تنوع شیوه‌های پذیرش دانشجو در دانشگاههای کشور از طریق سهمیه‌های مختلف و همچنین ضعف نسبی عموم دانش‌آموزان در درس زبان انگلیسی در دوره متوسطه، موجب می‌شود که دانشجویان با سطح زبانی متفاوت در یک کلاس درس پرجمعیت دانشگاهی حاضر شوند. این واقعیت در مورد دانشگاههای محروم و دور از مرکز به طور مشهود، وجود دارد. بر اساس مدارک مستند سازمان سنجش آموزش کشور، در برخی رشته‌ها شاید نیمی از دانشجویان کلاس، دارای نمره زبان انگلیسی منفی یا ضعیف (زیر ۲۵٪) هستند و باقی دانشجویان از شرایط مطلوب و بعضاً عالی برخوردارند. برآستی در چنین وضعیتی مربی یا استاد مربوطه با این درس سه واحدی و انبوه حاضران در کلاس چه کند؟ شاید فلسفه وجودی درس زبان انگلیسی پیش‌دانشگاهی با توجه به مشکلات زیربنایی دانشجویان و نیز فرایند ذهنی پیچیده یادگیری زبان دوم، به جهت ایجاد فرصتی برای جبران چنین نقطه‌ضعفهایی بوده

است. اما به هر دلیل در سالهای اخیر، عملاً دروس پیش‌دانشگاهی در سیاست کلی وزارت متبوع محکوم به حذف بوده‌اند. این درحالی است که با نگاهی به بندهای متنوع سرفصل درس سه واحدی زبان انگلیسی عمومی، علاوه بر تنگناهای مزبور، عدم تناسب زمان پیشنهادی برای این درس (۶۸ ساعت) با محتوای سرفصل مذکور و در کل، عدم امکان اجرای کامل بخش نظری و عملی آن را می‌توان به روشنی ملاحظه کرد. در این زمینه نیز اگر شورای عالی برنامه‌ریزی آموزشی، از گروههای مجری در مورد برنامه آموزشی و سرفصلهای دروس در حال اجرا، به طور پیوسته نظرخواهی کند، مسلماً نواقص برنامه‌ها از طریق پیشنهادهای مربیان و استادان تا حد زیادی مرتفع خواهد شد.

خوشبختانه در خلال سالهای گذشته، کتابهای آموزش زبان انگلیسی متعددی متناسب با رشته‌های تحصیلی دانشجویان توسط «سازمان سمت» به عنوان متولی تهیه متون درسی علوم انسانی دانشگاهها، به رشته تحریر در آمده‌اند که امید است با ادامه نقد سازنده آنها در قالب پروژه‌های دانشجویی و در سایه تعامل مثبت این مرکز با گروههای آموزشی زبانهای خارجی کشور، گرایش به سوی تولید کتابهای مبنایی در این زمینه رونق بیشتری یابد.

پی‌نوشتها

۱. نامه فرهنگستان علوم، ش ۱۲، ص ۶۷.
۲. اطلاعات مورد استفاده در این مقاله بر پایه نتایج طرح پژوهشی «گردآوری و چکیده‌نویسی پایان‌نامه‌های زبان‌شناختی دانشگاههای دولتی و آزاد کشور» می‌باشد که با همکاری معاونت پژوهشی دانشگاه بیرجند در سال ۱۳۸۲ به اتمام رسید.
۳. مراکز آموزش عالی مورد نظر عبارت‌اند از: دانشگاه الزهراء، دانشگاه اصفهان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه تربیت معلم، دانشگاه تهران، دانشگاه رازی کرمانشاه، دانشگاه شهید بهشتی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشگاه شیراز، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه غیرانتفاعی خاتم و دانشگاههای آزاد اسلامی واحد تبریز، تهران مرکزی، خوراسگان، شیراز، علوم و تحقیقات، گرمسار، نجف‌آباد.

۴. رشته‌های آموزش زبان انگلیسی، آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، زبان‌شناسی همگانی، زبان و ادبیات فارسی، علوم تربیتی.
۵. شماره‌های ۲۰ و ۲۱ از مجموعه پایان‌نامه‌های ارائه شده، مربوط به حوزه آموزش زبان فارسی است و کتابهای مورد بررسی در آنها در دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین، به‌عنوان کتاب درسی محسوب می‌شود. بعلاوه الگوهای به کار رفته در ارزیابی آنها تا حد زیادی قابل تعمیم به سایر کتب زبان‌آموزی است.

منابع

- کاردان، علی‌محمد، «نقش کتاب دانشگاهی و ویژگی‌های آن»، سخن سمت، شماره دهم، ۱۳۸۲.
- یارمحمدی، لطف‌ا...، «تحلیل و نقدی بر کتابهای درسی زبان انگلیسی قبل از دانشگاه»، نامه فرهنگستان علوم، شماره ۱۸، ۱۳۸۱.
- Ansary and Baba'i, E. "Universal Characteristics of EFL/ESL Textbooks". The Internet TEST Journal. 8(2), 2002.
- Sheldon, L. "Evaluation of ELT Textbooks and Materials". ELT Journal, 42(4), 1988.
- Williams D. "Developing Criteria for Textbook Evaluation" ELT Journal, 37(3) 1983.

پروشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی